

Sovietų Lietuvos viešojo komunikacija lietuvių išeivijai Amerikoje: sklaidos kanalai ir platinimo mechanizmai*

Ina Ėmužienė

Humanitarinių mokslų daktarė

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

Naujosios istorijos katedra

El. paštas: ina.emuziene@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9999-5690>

Santrauka. Straipsnyje analizuojami Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos sklaidos ir platinimo mechanizmai bei kanalai, per kuriuos buvo bandoma pasiekti lietuvių išeiviją Jungtinėse Amerikos Valstijose. Dėmesys sutelkiamas į išeivijai skirtos propagandinės spaudos „Tėvynės balso“, nuo 1967 m. „Gimtojo krašto“, vidinės Sovietų Lietuvos periodikos ir radijo laidų užsieniui – LUL, vystymo ir platinimo mechanizmo analizę. Straipsnyje analizuojami du pagrindiniai viešosios komunikacijos platinimo kanalai išeivijoje: Sovietų Lietuvos organizacijos, skirtos kultūriniais ryšiams su tautiečiais užsienyje (nuo 1955 m. Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, nuo 1963 m. Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, nuo 1976 m. draugija „Tėviškė“), kurios ne tik kūrė išeivijai skirtą propagandinę medžiagą, bet ir ją platino, užsiėmė Sovietų Lietuvos vidinės spaudos prenumerata išeivijai; antra, sovietų literatūra ir spauda prekiaavę knygynai JAV, dekonstruoti jų veikimo principai ir platinimo mechanizmas. Trumpai pristatoma šios viešosios komunikacijos auditorija išeivijoje (*dipukai ir pažangieji*), jų sąveika su platinimo mechanizmu.

Reikšminiai žodžiai: Amerika, JAV, SSRS, Sovietų Lietuva, propaganda, propagandos platinimas, išeivija.

Public Communication of Soviet Lithuania Targeting the Lithuanian Diaspora in the USA: Channels of Spread and Distribution Mechanisms

Summary. This article examines the dissemination mechanisms and communication channels used by Soviet Lithuania to reach the Lithuanian diaspora in the United States. It focuses on the development and distribution of key propaganda tools aimed at the diaspora, including the periodicals *Tėvynės balsas* (renamed as *Gimtasis kraštas* in 1967), the domestic Soviet Lithuanian press, and foreign-directed radio broadcasts (LUL). The analysis centers on two primary channels of dissemination: first, these were Soviet Lithuanian institutions responsible for cultural relations with the diaspora, namely, the Committee for Repatriation and Cultural Relations with Compatriots Abroad (1955–1962), Lithuanian Committee for Cultural Relations with Compatriots Abroad (from 1963), and the

* Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutartis Nr. S-PD-22-84 (podoktorantūros projektas „Sovietų Lietuvos viešojo komunikacija lietuvių diasporai Šiaurės Amerikoje (1944–1991): dalyviai, kanalai, atgarsiai“).

“Tėviškė” Society (from 1976), which not only created propaganda material but also distributed it and managed diaspora subscriptions to internal Soviet publications; second, the bookstores operating in the U.S., which distributed Soviet literature and press were also used. The article also outlines the main target audiences of these efforts: the anti-communist diaspora (the so-called ‘dipukai’) and the pro-Communists, i.e., the so-called ‘progressives’.

Keywords: America, USA, USSR, Soviet Lithuania, propaganda, propaganda distribution, diaspora.

Įvadas

Sovietų Lietuvoje iš karto po karo buvo imtasi priemonių kurti ir gerinti sovietinio pasaulio įvaizdį diasporos akyse. Pirmiausia buvo bandoma pasiekti Europoje esančius lietuvių pabėgėlius, vėliau ir visame pasaulyje pasklidusią lietuvių diasporą. Sovietai stengėsi paviešinti savo naratyvus ir juos plačiai skleisti išeivijoje, tam pasitelkdami įvairias propagandos priemones: išeivijai tikslingai skirtą laikraštį „Tėvynės balsas“, vėliau „Gimtasis kraštas“, radijo laidas užsienio lietuviams (LUL), leisdami ir platindami išeivijoje propagandinę literatūrą, vėliau pasitelkdami kitas kultūrinės propagandos ir įtakos išeivijai priemones (kiną, muziką, turizmą etc.).

Propagandinės medžiagos sklaidos išeivijoje mechanizmą sudarė keletas pagrindinių veikėjų. Pamažu Sovietų Lietuvoje pradėtos kurti organizacijos, kurios turėjo užsiimti ryšių su diaspora užmezgimu ir propagandos rengimu bei platinimu. Jos atsidūrė Sovietų Lietuvos propagandinės medžiagos platinimo išeivijai epicentre. Šalia veikė ir kiti platinimo kanalai, kuriais buvo skleidžiama sovietinė propaganda išeivijoje. Šie viešosios komunikacijos ir propagandos sklaidos kanalai išeivijoje iki šiol mažai tyrinėti, nerekonstruotas sklaidos mechanizmas ir sklaida užsiėmusios organizacijos, jos ir tapo šio tyrimo centru.

Istorinės paralelės yra itin aktualios šiandien. Kasdieną susiduriame su viešosios komunikacijos naudojimu informaciniuose karuose, propagandos pranešimams skleisti. Visgi tyrimų, skirtų Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos išeivijai ir šios komunikacijos platinimo procesams kol kas nėra gausu. Taigi šio straipsnio **tikslas** yra išanalizuoti Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos sklaidos ir platinimo mechanizmus ir kanalus, kuriais buvo bandoma pasiekti lietuvių išeiviją JAV. Terminai „viešojo komunikacija“ ir „propagandos platinimas“ šiame straipsnyje vartojami, apeliuojant į Sovietų Lietuvos viešai skleistą naratyvą, propagandinę žinią „sovietų svajonę“ ir jo kūrimą naudojantis viešaisiais komunikacijos kanalais. Terminas „propaganda“ dažnai vartojamas sinonimiškai nurodant turinio elementus, kurie platinti daugiausia viešaisiais kanalais. Didžioji dalis Sovietų Lietuvos informacijos išeivijai buvo būtent propagandinio pobūdžio.

Siekiant išsikelti tikslo, analizuojant Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos srautus ir jų kryptis bus rekonstruojami Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos (spaudos, radijo) platinimo mechanizmai išeivijoje JAV. Tikslo siekiama ieškant atsakymų į tokius klausimus: Kas ir kaip dalyvavo platinant ir kuriant propagandinę medžiagą išeivijai? Kaip ir kokiais kanalais ši medžiaga pasiekdavo išeiviją? Kas buvo Sovietų Lietuvos propagandinės medžiagos gavėjas išeivijoje?

Tyrimas koncentruojamas į JAV lietuvių – Amerikos lietuvių išeiviją ir jos sąveiką su Sovietų Lietuvos propaganda, per viešąsias komunikacijos priemones. Terminas

„Amerika“ vartojamas siaurąja prasme ir apima tik Jungtines Amerikos Valstijas, nors propaganda viešaisiais kanalais pasiekdavo Kanados ir Pietų Amerikos lietuvių, visgi aktyviausiai buvo veikiami tarp išeivijos JAV ir Sovietų Lietuvos.

Istoriografija. LSSR viešojoji komunikacija ir jos sklaida diasporai iki šiol buvo mažai tyrinėta tema, šio straipsnio autorė, vykdydama įgyvendinamą projektą, parengė keletą straipsnių, kuriuose aptariami svarbūs šio komunikacinio lauko ypatumai bei dalyviai¹. Viena jų, analizuojant Sovietų Lietuvos propagandos atspindžius išeivijoje, kiek plačiau aptariami ir Sovietų Lietuvos propagandos kanalai „Tėvynės balsas“ ir „Gimtas kraštas“, taip pat išeivijoje aptinkami šios komunikacijos atspindžiai². Šių leidinių leidyba ir platinimu išeivijoje užsiėmusių organizacijų – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto ir „Tėviškės“ draugijos – istorija analizuota dviejų tyrėjų. Reikšmingas naujausias tyrimas – Rūtos Kupetytės disertacija, skirta sovietų Lietuvos radijo laidų transliacijoms į užsienį (Laidos užsienio lietuviams – LUL) ir jų atspindžiams išeivijos žiniasklaidoje analizuoti³. Autorė, pasitelkusi komunikacijos mokslo metodus, kiekybinį, kritinį diskurso analizės tyrimo metodus, išanalizavo LUL laidos pėdsakus išeivijos spaudoje. Šiam tyrimui ypač naudingas buvo autorės atliktas darbas rekonstruojant radijo sklaidos mechanizmus ir technikas, turinio atspindžius, visgi disertacijoje tik prabėgomis užsiminta apie „Tėviškės“ draugijos reikšmę naudojant radiją sovietinei propagandai išeivijoje skleisti, šie procesai mažai analizuoti. Autorė susikontcentravo į radijo transliacijas ir neanalizavo spaudos platinimo išeivijoje klausimo, kuriam aptarti skirtas šis tyrimas.

Rekonstruojant organizacijos istoriją praverė Danutės Petrauskaitės tyrimas, skirtas „Tėviškės“ draugijos ryšiams su muzikais išeivijoje⁴. Straipsnyje fragmentiškai aptariama „Tėviškės“ draugijos veikla, dėmesys sutelkiamas į Sovietų Lietuvos kultūrinių ryšių su išeivijos muzikais tyrimą ir šio tyrimo kultūrinės propagandos poveikio analizę. Paminėtinas ir Arthuro Hermanno tyrimas, skirtas Vokietijos lietuvių santykiams su „Tėviškės“ draugija aptarti⁵. Visgi nė vienas iš autorių neanalizavo viešosios komunikacijos priemonių kūrimo ir platinimo išeivijoje.

Užsienio mokslininkų dėmesio sulaukė sąjunginės *Sovietų kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos* „Rodina“ ir jos pirmtakės *Sovietų kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos* (toliau – VOKS) veiklos analizė SSRS plotmėje, visgi šie tyrimai labiau skirti tik šios organizacijos veiklos analizei, o ne susijusių padalinių tyrimams⁶, taigi šiame tyrime buvo naudingi kaip kontekstinė informacija.

Ankstyvuosius Sovietų Lietuvos propagandos sklaidos procesus aptaria Darius Juodis monografijoje, skirtoje KGB veiklai išeivijoje⁷. KGB veiklai daug dėmesio skiria ir

¹ I. Ėmužienė, 2024, p. 37–42.

² I. Ėmužienė, 2024b, p. 87–120.

³ R. Kupetytė, 2024.

⁴ D. Petrauskaitė, 2017, p. 268–288.

⁵ A. Hermann, p. 85–95.

⁶ M. David-Fox, p. 7–32.

⁷ D. Juodis, 2016.

Kristina Burinskaitė⁸, kurios tyrimuose susitelkiama į šios organizacijos komunikacinį darbą su išeivija, visgi, kaip ir Juodžio atveju, dėmesys skiriamas slaptoms akcijoms, provokacijoms, o ne viešajam veikimui per Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą ir vėliau „Tėviškės“ draugiją, per kurias veikė KGB. Autoriai dėmesį sutelkia į KGB ardomąją veiklą ir slapta propagandines akcijas, o viešosios propagandos sklaidos mechanizmus nedekonstruoja ir neanalizuoja viešosios komunikacijos platinimo procesų, kurių analizė leidžia geriau pažinti propagandos poveikį išeivijos bendruomenei ir prasiskverbimo į ją gylį okupacijos metais. Taigi šie kolegų tyrimai šiame straipsnyje labiau pravertė siekiant suprasti kontekstą.

Siekiant pažinti Sovietų Lietuvos komunikacijos lauką ir jo kontekstus, labai padėjo Arūno Streikaus tyrimai, skirti kultūriniais Sovietų Lietuvos ir išeivijos ryšiams analizuoti, taip pat autoriaus monografija, skirta cenzūros aparatui Sovietų Lietuvoje⁹. Visgi autorius, kaip ir keletas kitų tyrėjų, susitelkusių į kitos pusės, išeivijos, kontekstų analizę, Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos sklaidos išeivijoje tiesiogiai neanalizuoja¹⁰. Šis straipsnis užpildo kol kas neanalizuotą Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos išeivijoje tyrimo sritį ir leidžia geriau suvokti propagandos sklaidos mechanizmus, naudotus Sovietų Lietuvos, ir išeivijos sąveikas.

Šaltiniai. Straipsnio problematiką nulėmė tai, kad daugiausia remtasi archyviniais šaltiniais. Tyrimui reikšmingiausi archyviniai fondai – *Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškės“* fondas (jame saugomi ir šios organizacijos pirmakės dokumentai)¹¹ ir *Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos* fondas – saugomi Lietuvos ypatingajame archyve¹². Rekonstruojant propagandinės literatūros platinimo išeivijoje procesus pravertė archyvuose sukaupiti siunčiamos literatūros sąrašai, korespondencija su išeivijos skaitytojais ir vidaus veiklos dokumentai, veiklos planai. „Tėviškės“ draugijos archyvas gana fragmentiškas, jame nėra paskutinių metų (1988–1991) veiklos dokumentų. Taip pat archyvuose beveik neišlikę medžiagos apie pirmuosius propagandos sklaidos kanalus pokario laikotarpiu ir *Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto* archyvai. Todėl spragas užpildyti padėjo ir patys šių organizacijų produktai – laikraščių „Tėvynės balsas“ ir „Gimtas kraštas“ rinkiniai saugomi Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje. Tyrimą papildė LKP CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus archyvas¹³, kuriame rasta asmeninė korespondencija leido rekonstruoti Sovietų Lietuvos darbo su išeivija gaires ir politinę kryptį.

Rekonstruojant sovietų propagandos platinimo išeivijoje procesą buvo naudingi pagrindinio Sovietų Lietuvos išeivijai skirto propagandinio laikraščio „Tėvynės balsas“,

⁸ K. Burinskaitė, 2009, p. 62–76; K. Burinskaitė, 2010, p. 114–121; K. Burinskaitė, 2008, p. 89–95.

⁹ A. Streikus, 2007, p. 42–63; A. Streikus, 2018.

¹⁰ D. Dapkutė, 2016, p. 87–98.

¹¹ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškės“, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau: LYA), f. K-3.

¹² Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija, LYA, f. 17629.

¹³ Antano Sniečkaus fondas, LYA, f. 16895.

vėliau vadinto „Gimtas kraštas“, redakcijos fondai¹⁴ bei radijo LUL fondai¹⁵. Fonduose sutelkti redakcijų planai, veiklos dokumentai, korespondencijos registracijos žurnalai padėjo suprasti ir rekonstruoti leidinių organizacinę struktūrą, pažinti leidinių turinio kūrimo ir platinimo mechanizmus ir juos veikusius veiksniai. Visgi „Gimtojo krašto“ fondas gana fragmentiškas, neatspindi pirmojo leidinio – „Tėvynės balso“ – istorijos. Detali veiklos dokumentacija pradeda tik nuo šešto dešimtmečio. Kone visai nedokumentuotas pirmasis laikraščio leidimo ciklas (1947–1953 m.), kai laikraštis ėjo iš rankų į rankas, neiški buvo jo priklausomybė ir sklaidos kanalai, kurie buvo glaudžiai susiję su saugumo tarnybomis ir repatriacijos procesu Europoje.

Svarbūs tyrimui buvo ir išeivijos lietuvių archyvai, leidę rekonstruoti spaudos užsiskyrimo mechanizmus ir Sovietų Lietuvos radijo transliacijų klausimo procesus¹⁶. Tyrimą taip pat papildė viešai publikuoti Latvijos SSR KGB archyvo dokumentai, kurie suteikė kontekstą suvokiant propagandos išeivijai mastus gretimose respublikose¹⁷.

1. Propagandos sklaida per organizacijas, skirtas darbui lietuvių išeivijoje

Sovietų Lietuvos spauda išeiviją pasiekdavo skirtingais būdais, per keletą pagrindinių organizacijų Sovietų Lietuvoje ir JAV. Pirmoji tikslingai darbui su išeivija ir propagandos sklaidai skirta organizacija, „Už grįžimo į Tėvynę“ komiteto Lietuvių iniciatyvinė grupė, buvo įsteigta 1955 metais. Po kurio laiko, 1959 metais, išplėstos organizacijos funkcijos ir ji pervadinta į Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą (1955–1962) (toliau – GT komitetas). Komitetas pirmiausia bandė susigrąžinti pabėgėlius iš DP stovyklų, antra, koordinavo propagandinės literatūros leidybą ir jos platinimą išeivijoje. 1963 metais GT komitetas perkurtas į Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą, o nuo 1976 m. tapo Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“ (toliau – „Tėviškės“ draugija). Ši organizacija savo veiklą viešosios komunikacijos srityje plėtojo dviem kryptimis: Sovietų Lietuvos periodinių leidinių platinimo užsienyje ir kitos propagandinės medžiagos ruošimo bei platinimo.

Pirmąjį dešimtmetį po karo Sovietų Lietuvos periodinių leidinių užsakyti ir gauti užsienio šalyse buvo sudėtinga, apsibrėžta asmeninių laišku, diplomatinio pašto ir siuntinių siuntimu. Informacija keliavo gana lėtai, pats susisiektas tarp Europos ir JAV buvo ap sunkintas. JAV taip pat buvo aktyvus antikomunistinis judėjimas (*makartizmo politika*), vykdyta griežta sovietų literatūros ir spaudos kontrolė. Sovietų spauda sunkiai pasiekdavo ir *pažangiuosius* Amerikos lietuvius (prokomunistiškai nusiteikusi išeivijos politinė srovė, palaikiusi artimus ryšius su Sovietų Lietuva. Daugiausia sudaryta iš pirmosios bangos Amerikos lietuvių, kurie aktyviai veikė socialistiniuose judėjimuose iki Antrojo pasaulio karo). 1947 metais buvo skundžiamasi, kad sovietų spauda jų nepasiekia, nors

¹⁴ Laikraščio „Gimtas kraštas“ redakcija, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), R-420.

¹⁵ Radijo ir televizijos komiteto, radijo laidų užsienio lietuviams fondas, LCVA, f. R-981.

¹⁶ Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto fondas, LCVA, f. 677; Lietuvių informacinis centro archyvas saugomas Amerikos lietuvių kultūros archyve (toliau – ALKA); pavieniai dokumentai, susiję su tema, saugomi Pasaulio lietuvių archyve Lituanistikos tyrimo centre (toliau – PLA LTC).

¹⁷ Latvian SSR KGB archive, National Archives of Latvia (toliau – LVA), prieiga internete: <https://kgb.arhivi.lv/>

išeivijos nekomunistiniai laikraščiai ją gauna¹⁸. Tikėtina, kad išeivija spaudą gaudavo per Europoje susiformavusį informacijos rinkimo ir dalinimosi ja tinklą, kuriame veikė VLIK'as ir jo kuruojama informacinė tarnyba ELTA, Lietuvos diplomatinė tarnyba, naudojantis asmeniniais ryšiais buvo gaunama pagrindinė Sovietų Lietuvos spauda ar jos analizės¹⁹, kurios buvo platinamos išeivijoje.

Situacija dėl sovietų periodinių leidinių platinimo JAV kiek pasikeitė tik į valdžią atėjus Nikitai Chruščiovui, kurio įgyvendinta destalinizacijos politika pagerino Sovietų Sąjungos santykius su užsienio šalimis, taip pat JAV. Sovietų Sąjungai ir JAV 1958 metais pasirašius kultūrinių mainų / bendradarbiavimo susitarimą²⁰, buvo pradėta įsileisti literatūrą ir pavienius periodinius leidinius. Šis pokytis pakeitė Sovietų Sąjungos propagandos kryptį nuo koncentravimosi į pabėgėlius Europoje (kur šių buvo likę gana nedaug) į JAV²¹. Sovietų Sąjunga šiuos ryšius naudojo gerindama savo įvaizdį pasaulyje ir skleisdama propagandinę medžiagą.

1957–1958 metais išeivijos spaudą pasiekė Sovietų Lietuvos kvietimai keistis periodiniais leidiniais²². Apie tai buvo diskutuojama Lietuvos diplomatinės tarnybos korespondencijoje, teikiamos rekomendacijos išeivijos spaudai. Išeivijos spauda šia galimybe bandė pasinaudoti jau 1958 metais²³, visgi neaišku, kiek sėkmingai. Sistemingai Sovietų Lietuvos spaudą platinti pradėta tik septinto dešimtmečio viduryje. Prasidėjęs procesas nesustojo, Sovietų Lietuvos spaudą prenumeravo vis daugiau išeivių.

Sovietų Lietuvos propagandos priemonių kūrimas ir platinimas

Sistemiškas propagandos išeivijai rengimas ir platinimas prasideda sukūrus organizaciją, tikslingai orientuotą į lietuvių diasporą²⁴, kaip minėta, jos pavadinimai keitėsi, bet esmė liko tokia pati – (pa)veikti išeiviją.

GT komitetas sutelkė iki tol pavienių sovietų institucijų rengtų propagandinių priemonių priežiūrą po vienu skėčiu. Siekiant stiprinti propagandinį darbą su išeivija 1957 metais po Komiteto skėčiu buvo atnaujinamas išeivijai skirtas propagandinio laikraščio

¹⁸ R. Mizaro laiško K. Daugirdui nuorašas, 1947 m. lapkričio 1 d., LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 25, l. 85.

¹⁹ I. Ėmužienė, 2024, p. 38–42.

²⁰ 1958 m. sausio 27 d. pasirašytas kultūrinio bendradarbiavimo susitarimas „Lacy-Zarubin Agreement“, taip pat žinomas kaip *Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Exchanges in Cultural, Technical, and Educational Fields*.

²¹ R. Magnusdottir, 2018, p. 77–79.

²² 1958 m. sausio 20 d. Petro Daužvardžio laiškas Lietuvos gen. konsului Jonui Budriui Niujorke. Apie drauge gautą kvietimą keistis periodika su Sovietų Lietuva, LYA, f. 656, ap. 4, b. 20, l. 138.

²³ 1958 m. sausio 24 d. Jono Budrio laiškas ponui Ministeriui Stasiui Lozoraičiui, Lietuvos diplomatijos šefui. Su žyma „konfidencialu“, LCVA, f. 656, ap. 4, b. 20, l. 136.

²⁴ 1947–1953 – Repatriacijos reikalų skyrius prie LSSR MT; 1956–1991 – Lietuvos draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija, skirta bendradarbiavimui su užsienio šalimis ir Sovietų Lietuvos kultūros sklaidimui užsienyje, formuojantis darbai su lietuvių išeivija skirtai organizacijai, vykdė korespondenciją su išeivija, siuntė knygas, literatūrą pažangiesiems Amerikos lietuviams; 1955–1962 – „Už grįžimą į Tėvynę“ komiteto Lietuvių iniciatyvinė grupė, 1959 išplėstos funkcijos ir pervadintas Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetu (1955–1962); 1963–1976 – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, vėliau draugija; 1976–1991 – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“.

„Tėvynės balsas“ leidimas ir platinimas²⁵. Laikraštis su pertrūkiais, nereguliariai leistas 1947–1953 metais, iki atnaujinimo pasirodė vos 115 numerių. Laikraštį leido Lietuvos tarybinių rašytojų sąjungos valdyba²⁶, vėliau laikraščio „Tiesa“ (1949–1953) leidykla. Leidimo ir platinimo procesą prižiūrėjo Repatriacijos reikalų skyrius prie LSSR MT²⁷. Atnaujintas „Tėvynės balsas“ GT komiteto leistas kur kas reguliariau – 1957–1966 metais išėjo 950 numerių, tiražas siekė 4000–5000 egzempliorių, per komitetą platinas tik išeivijoje. JAV lietuvių išeivijai 1963 metais buvo išsiunčiama apie 1700 laikraščio egzempliorių²⁸. Laikraštis buvo siunčiamas uždaruose vokuose, paštu.

GT komiteto priežiūroje taip pat atsidūrė LUL radijo laidos užsieniui. Radijo lietuvių kalba transliacijos išeivijoje prasidėjo 1947 metais, pirmieji centralizuoti bandymai transliuoti radijo bangomis nesulaukė didesnio susidomėjimo, kaip teigia jas analizavęs Juozapas Romualdas Bagušauskas, jos greitai buvo perkeltos į Sovietų Lietuvą siekiant gerinti kokybę ir patrauklumą išeivijai²⁹. Laidos transliuotos iš Vilniaus radijo, taip pat retransliuotos per Maskvoje veikusią kur kas galingesnę radijo stotį. LUL pirmaisiais metais koordinavo *Radiofikacijos ir radiofonijos komitetas prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos*³⁰, vėliau jų priežiūra ir tiesioginis pavaldumas kiek kito, pradedant GT komitetu ir paskuiėjusiomis organizacijomis. Kita vertus, dėl medijos ypatumų platinimo ir sklaidos klausimų priežiūra liko *Radijo ir televizijos komiteto* įtakos lauke. Komitetas rūpinosi techniniais sklaidos kanalais ir jų priežiūra. Kaip teigia Kupetytė³¹, laidų dažniau klausydavosi radijo mėgėjai, o ne Amerikos lietuviai, kuriems tekdavo įsigyti naują radijo imtuvą, nes dažnis buvo kitoks, nei plačiai naudojamas JAV. Taigi auditoriją sudarė daugiausia analitikai, turintys užduotį surinkti informaciją apie Sovietų Lietuvą, arba radijo mėgėjai, kurie ir rašydavo atgalinius laiškus LUL.

GT komitetas ir suvaidino svarbų vaidmenį konsoliduojant ir plėtojant Sovietų Lietuvos propagandos išeivijai priemones ir sklaidos kanalus. Po GT komiteto skėčiu atsidūrė ir spauda („Tėviškės balsas“, vėliau – „Gimtas kraštas“), ir radijo laidos užsienio lietuviams.

Ryškus lūžis ir propagandos sklaidos mechanizmų iškristalizavimas įvyko septintame dešimtmetyje. Sovietų Lietuvos spaudos siuntimo ir užsakymo galimybės laisvėjo. Organizacija GT komitetas, periodiškai keisdama savo pavadinimą, plėsdama funkcijas ir struktūrą, galutinai suformulavo propagandos sklaidos aparatą ir perėmė po atskiras organizacijas išsklaidytus komunikacijos su išeivija kanalus, pradėjo sistemingą spaudos užsakymą diasporai ir išplėtė Sovietų Lietuvos propagandinio leidinio „Tėvynės balsas“ auditoriją. Laikraštis iš pagrindų buvo pertvarkytas 1967 metais – vietoj jo imtas

²⁵ Buvo du „Tėvynės balso“ raidos etapai – 1947–1953 metai ir 1957–1966 metai.

²⁶ „Tėvynės balsas“, 1947 m. rugsėjo 1 d., Nr. 2, p. 4.

²⁷ 1951 metų pranešimas apie išeivijos veiklą (*справка*), juodraštis su komentarais, LYA, f. 16895, ap. 1, b. 498, l. 12–13 (lapai susegti nenuosekliai, 13 lapas yra įsegtas prie 35 lapo).

²⁸ 1964 m. sausio 14 d., Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto 1963 metų darbo ataskaita, pasirašyta komiteto pirmininko Vlodo Karvelio, LYA, K. 3, ap. 1, b. 2, l. 3.

²⁹ J. R. Bagušauskas, 2001, p. 65.

³⁰ Laidos užsieniui redakcija, LUL scenarijai, LCVA, f. R-981, ap. 9, b. 1.

³¹ R. Kupetytė, 2024, p. 128.

leisti „Gimtas kraštas“. Komiteto 1965-ųjų metinėje ataskaitoje teigiama, kad siekiant populiarinti leidinį išeivijoje ir atsitraukti nuo propagandinio leidinio etiketės, kuri „Tėvynės balsą“ persekiojo nuo pirmųjų metų, buvo priimtas sprendimas leisti naujai apipavidalintą „Gimtąjį karštą“ „kartą per savaitę 20 tūkst. tiražu („Pravdos“ formato), iš kurių 15 tūks. egzempliorių skirti mažmeninei prekybai respublikoje, o 5 tūks. kaip ir anksčiau siunčiami į užsienį buvusiems „Tėvynės balso“ gavėjams“³². Laikraštį, siekiant legitimuoti jo propagandinį turinį išeivijos akyse, buvo nuspręsta platinti Sovietų Lietuvoje. Naujoji organizacija taip pat transformavo ir išplėtė LUL radijo diapazoną, o nuo 1965 metų buvo įvestos laidos anglų kalbą, siekiant pasiekti jau lietuviškai nekalbančią išeivijos jaunąją kartą.

Turinio kūrimo politika buvo koordinuojama per Komitetą, vėliau „Tėviškės“ draugiją. Dažnai pagrindinės turinio gairės buvo nuleidžiamos iš centrinės (sąjunginės) organizacijos arba LKP CK po plenumų, artėjant jubiliejams, įvairių nutarimų formatu³³. O organizacija šias gaires paskirstydavo savo koordinuojamiems propagandos kanalams. Antra vertus, tiek laikraštis, tiek radijo programos išlaikė redakcijų atskirumo principą, buvo skiriami atskiri biudžetai ir etatai. Pačias redakcijas sudarė pastovūs etatiniai darbuotojai, taip pat samdomi žurnalistai ir tekstų rašytojai, fotografai, kuriems buvo mokami honorarai. Kasdienė veikla ir darbas su Komitetu buvo vykdomi daugiausia per redakcijas ir vyriausiąjį redaktorių, kuris buvo skiriamas Komitetui³⁴, dalyvaudavo Komiteto posėdžiuose, kuriuose buvo svarstomi su laikraščiu ar radijo laidomis susiję klausimai. Kasdienė veikla buvo koordinuojama per redakcijos posėdžius, kuriuose tvirtinti planai ir aptartas turinys. Laikraščio ir radijo programos archyvuose randame kas savaitinius ar ketvirtinius turinio planus, juose aiškiai suformuluoti straipsnių, reportažų pavadinimai, nurodyti atsakingi žurnalistai. Visgi dauguma šių nepasirašyti arba pasirašyti atskirų skyrių vadovų³⁵. Paruošti planai buvo svarstomi pirmiausia redakcijos posėdžiuose, pavyzdžiui, 1969 m. sausio 6 d. posėdyje buvo svarstomi pasirodę straipsniai ir būsimų turinio planų įgyvendinimas³⁶. Antra, planai buvo pristatomi Komitetui³⁷, kuris ir koordinavo pagrindines turinio gaires. Komitete svarstyti ketvirtiniai ir metiniai turinio planai. Visgi apie tokius pristatymus galime tik nuspėti iš Komiteto posėdžių, nes redakcijų archyvuose ši veikla kone visai nebuvo dokumentuojama. Trečia, planai ir

³² Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto 1965 metų veiklos ataskaita, pasirašyta pirmininko V. Karvelio, 1965 12 25, LYA, K. 3, ap. 1, b. 13, l. 12–13.

³³ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ perspektyvinis planas, minint Spalio revoliucijos 60-metį, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 120, l. 3–7.

³⁴ 1964 m. balandžio 28 d., Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto prezidiumo posėdžio protokolas Nr. 1, nutarimas skirti „Tėvynės balso“ ir „LUL“ radijo laidų vyriausiuosius redaktorius, LYA, K. 3, ap. 1, b. 9, l. 30–32.

³⁵ 1972 m. „Gimtojo krašto“ redakcijos metinis darbo planas, LCVA, f. R-420, ap. 1, b. 117, l. 1–40; 1979 m., redakcijos ketvirtiniai metiniai planai, LCVA, f. R-420, ap. 1, b. 181; 1958 m. sausio mėn. laidos užsienio lietuviams redakciniai tematiniai planai, pasirašo LUL redakcijos atsakingasis redaktorius B. Petkevičius, LCVA, f. R-981, ap. 1, b. 12, l. 32–35.

³⁶ „Gimtojo krašto“ redakcijos posėdžio, įvykusio 1969 m. sausio 6 d., protokolas, LCVA, f. R-420, ap. 1, b. 81, l. 9–10.

³⁷ 1970 m. kovo 19 d., Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Prezidiumo posėdžio protokolas, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 58, l. 13–14.

turinys tvirtinti cenzorių. Pavyzdžiui, LUL laidų scenarijai visada buvo antspauduojami cenzoriaus antspaudu³⁸, be jo negalėjo būti paleidžiami į eterį. Propagandinio turinio, ypač užsienio lietuviams, kūrimas buvo prižiūrimas akylai.

Propagandinės spaudos platinimas per Komitetą vyko dviem kryptimis. Pirmiausia buvo sutelktas dėmesys į propagandinio leidinio platinimą išeivijoje. Nors leidinys buvo pavaldus Komitetui, jo platinimas buvo daugiausia vykdomas per laikraščio redakciją. Antra, buvo imtasi sovietų Lietuvos vidinės spaudos užsakymo prenumeratos funkcijos, kuri iki tol buvo atliekama gana vangiai dėl anksčiau aptartų platinimo sunkumų ir geopolitinės situacijos.

Laikraščio tiražas, platinimo pasiekimai, propagandinė kryptis buvo aptariamais Komiteto ataskaitose ir pristatomi kaip jo propagandos priemonių arsenalo vienas pagrindinių įrankių. Komitetas formavo turinio politiką, visgi laikraštis išlaikė dalinę autonomiją, kasdieniais darbais ir leidinio platinimo koordinavimu išeivijoje rūpinosi leidinio redakcija. „Gimtojo krašto“ redakcijos archyve yra saugoma redakcijos korespondencija su išeivija ir skaitytojais, prenumeratos ir kitais klausimais. Iš laiškų matyti, kad laikraštis buvo užsakomas būtent per šią redakciją, o ne per Komitetą³⁹. Komitetas buvo labiau koordinatorius ir prižiūrėtojas, o ne kasdinių veiklų vykdytojas.

Visą tiriamąjį laikotarpį išliko praktika šią propagandinę periodinę spaudą platinėti nemokamai, kartais net jos neužsisakiusiems asmenims. Amerikos lietuviai dažnai gaudavo „Gimtąjį karštą“ jo neužsisakę, apie tai pasakojo ir pateikėjai interviu metu⁴⁰, užsimenama kai kuriuose laiškuose. Po išeivių apsilankymų Sovietų Lietuvoje Komitetas stengėsi su jais užmegzti ryšius ir vėliau jiems siųsti (užsakyti) nemokamą Sovietų Lietuvos literatūrą ir spaudą. Dažniausiai tai būdavo būtent „Gimtasis kraštas“, nebent asmuo pageidaudavo kitų leidinių. Paprastai tarient, gavus asmens kontaktus buvo siunčiama įvairi literatūra ir pridėdama „Gimtasis kraštas“. Tikėtina, kad Komitetas duomenis apie potencialius propagandinio laikraščio gavėjus perduodavo redakcijai, kuri šiuos išsiųsdavo gautais naujais adresais.

„Gimtojo krašto“ platinimo apimtis išliko gana nuosekli, netgi vykstant pertvarkoms į užsienį buvo išvežama apie 4000–5000 propagandinio leidinio numerių. Šis skaičius sukūrus „Gimtąjį karštą“ kasmet kiek didėjo. 1975 metais, prieš Komiteto reorganizaciją į „Tėviškės“ draugiją, „Gimtojo krašto“ tiražas, skirtas užsieniui, siekė 10 000 iš 25 000 egzempliorių bendro tiražo⁴¹. Visgi po šio piko leidyba pamažu mažėjo, 1986 metais laikraščio redakcijoje buvo rengiamas planas, kaip pagerinti leidinio turinį ir išplėsti skaitytojų ratą. Tada bendras tiražas siekė iš viso vos 13 000 egzempliorių⁴². Laikraščio

³⁸ Laidos užsieniui (lietuvių k.) redakcija. Redakcijos laidų dokumentai lietuvių kalba. 1974 m. sausio 1 d.–sausio 4 d., LCVA, f. R-981, ap. 9, b. 741, l. 38.

³⁹ „Gimtojo krašto“ redakcijos susirašinėjimas su užsienio lietuviais, LCVA, f. R-420, ap. 1, b. 8, 89, 90, 153 etc.

⁴⁰ Interviu su Liuda Flores, 2023 birželis, JAV, Čikaga.

⁴¹ 1975 m. spalio 10 d., Nutarimas dėl Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto reorganizavimo, priedas Nr. 5 „Gimtojo krašto“ redakcijos etatai, laikraščio tiražas ir platinimas, LYA, K-3, ap. 1, b. 103, l. 27–28.

⁴² „Gimtojo krašto“ valdybos posėdžio protokolas, 1986 m. rugsėjo 11 d., LCVA, f. R-420, ap. 1, b. 226, l. 2–5.

problemos dėl tiražo ir platinimo buvo svarstomos pirmiausia redakcijoje, vėliau priimti sprendimai pristatomi „Tėviškės“ draugijai, paskui derinami su LKP Centro komitetu⁴³.

Vėlyvuojų sovietmečiu, 1986 metais, „Gimtojo krašto“ redakcijos posėdžių protokoluose randame svarstymų, kaip pagerinti leidinio kokybę, finansinį atsipirkimą ir padidinti populiarumą tiek išeivijoje, tiek Sovietų Lietuvoje⁴⁴. Nurodytas tuometinis tiražas buvo 13 000, jis sumažintas „Sajunginės spaudos“ iniciatyva, tikėtina, nepajėgiant išplatinti Sovietų Lietuvai skirto tiražo. Mažesnioji dalis tiražo ir toliau buvo platinama per redakciją, siunčiama į užsienį prenumeratoriams, taip pat platinama nemokamai *pažangiesiems* išeiviams, šios išlaidos buvo nurodomos „Tėviškės“ draugijos biudžete⁴⁵. Deja, redakcijos archyve nepavyko rasti prenumeratorių sąrašų, kokie randami Draugijos archyve, – respublikinės Sovietų Lietuvos spaudos prenumeratorių sąrašų (į šiuos „Gimtasis kraštas“ nėra įtrauktas), taigi platintas atskirai.

Nuo pat sukūrimo „Tėvynės balsas“, vėliau „Gimtasis kraštas“ buvo platinamas uždaruose vokuose, toks platinimo būdas išliko ir devintame dešimtmetyje. Tokia taktika buvo pasirinkta pokariu vengiant cenzūros – JAV propagandinės spaudos neįsileisdavo, vokuose spauda pasiekdavo daugiau gavėjų. Netgi santykiams su JAV atsilus, buvo likta prie tokio formato. Sovietų Lietuvoje „Gimtasis kraštas“ buvo platinamas atvirai, kaip ir kiti laikraščiai. Minėtame 1986 metų „Gimtojo krašto“ redakcijos posėdyje buvo iškelta vokų popieriaus problema, kaip viena iš nepatrauklumo ir nepopuliarumo priežasčių. Taigi aišku, kad laikraštis į užsienį vis dar buvo siunčiamas uždaruose vokuose, paštu (paprastu arba oro), o prenumeratą koordinavo redakcija. Sovietų Lietuvoje leidinio platinimu užsiėmė „Sajunginė spauda“. Šis kanalas buvo laikomas vienu iš pagrindinių propagandos išeivijai kanalų, visgi tiek organizacijos, tiek redakcijos archyvuose pats platinimo procesas buvo dokumentuotas gana prastai.

„Tėvynės balsas“, vėliau „Gimtasis kraštas“ ir LUL radijo transliacijos nuo pat jų sukūrimo buvo išnaudojami propagandai išeivijai skleisti. Metams bėgant jie buvo adaptuojami, visgi pagrindiniai jų sklaidos kanalai išliko tie patys. Nors leidiniai veikė po Komiteto, vėliau „Tėviškės“ draugijos skėčiu, jų tiesioginiu platinimu ir prenumeravimu išeivijai daugiausia užsiėmė redakcijos. Šios propagandos priemonės sudarė Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos išeivijai pagrindą.

Respublikinės Sovietų Lietuvos spaudos platinimas išeivijoje

Antroji Komiteto funkcija buvo Sovietų Lietuvos vidinei komunikacijai skirtos spaudos platinimas išeivijoje. Vos tik sukūrus *Komitetą* šis ėmėsi aktyvaus spaudos užsakymo ir platinimo darbo. 1963 metais⁴⁶ organizacijos archyve randame Sovietų Lietuvos vidinės

⁴³ 1986 m. spalio 27 d. „Gimtojo krašto“ vyr. redaktoriaus A. Čekuolio ir „Tėviškės“ draugijos pirmininko V. Sakalausko pasirašytas raštas Lietuvos KP Centro komitetui, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 265, l. 65–66.

⁴⁴ „Gimtojo krašto“ valdybos posėdžio protokolai, 1986 m. rugsėjo 11 d., LCVA, f. R-420, ap. 1, b. 226, l. 2–5.

⁴⁵ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto laikraščio „Gimtasis kraštas“ 1976 m. pajamų ir išlaidų sąmata, pasirašyta vyr. redaktoriaus V. Reimerio ir vyr. buhalterės V. Norkūnienės, vizuota – Komiteto pirmininko V. Kazakevičiaus, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 110, l. 29.

⁴⁶ 1963 metų Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto respublikinių laikraščių ir žurnalų, siunčiamų į užsienį, prenumeratos sąrašas, LYA, K. 3, ap. 3, b. 1, l. 53.

spaudos prenumeratorių užsienyje sąrašus (nurodyti prenumeratoriai, užsakoma spauda ir kontaktai). Užsakymo procesas, nors ir vyko per tą pačią organizaciją, skyrėsi nuo propagandinio leidinio platinimo. Priminė standartinį spaudos užsakymo procesą, visgi buvo vykdomas per Komitetą, kuris dengdavo ir didžiąją dalį prenumeratoro kainos. 1964 metais respublikinių laikraščių ir žurnalų, siunčiamų į užsienį, sąrašuose matyti, kad išeivija domėjosi vidinei komunikacijai skirta spauda⁴⁷. Per šias prenumeras Komitetas savo ruožtu užmegzdavo ryšį su išeiviais, jiems siūsdavo pageidaujamą spaudą, taip pat plėtodavo korespondenciją, siūsdavo kitą propagandinę Sovietų Lietuvos literatūrą, siekdamas pagerinti Sovietų Lietuvos įvaizdį išeivijoje, plėsti įtakos lauką⁴⁸.

Iš išlikusių Komiteto ir vėliau „Tėviškės“ draugijos siunčiamos spaudos sąrašų matyti, kad į užsienį buvo siunčiama tik pagrindinė spauda, skirta visai Sovietų Lietuvai, o rajonų laikraščiai siunčiami nebuvo. Jie nebuvo įtraukiami į užsienį leidžiamos siųsti spaudos katalogus, nes nebuvo vykdoma jų išankstinė cenzūra⁴⁹. 1974 metų sąjunginės spaudos kataloge lietuvių ir anglų kalbomis buvo nurodyti 31 laikraštis ir žurnalas, kuriuos buvo galima užsisakyti užsienyje⁵⁰. Šiame kataloge nurodyta spauda dominavo Komiteto į užsienį siunčiamos spaudos prenumeratorių sąrašuose. Pavyzdžiui, V. Andriulis, vienas iš pažangiosios spaudos bendradarbių, 1964 m. užsisakė „Tiesą“, „Literatūrą ir meną“, „Švyturį“, „Lietuvos pionierių“, „Mokslą ir gyvenimą“, „Tarybinę moterį“⁵¹. Žvelgiant į Komiteto ir vėliau „Tėviškės“ draugijos prenumeratorių sąrašus matyti, kad periodinių leidinių, siunčiamų į užsienį, sąrašas beveik nekito. Taigi greičiausiai suderinus į užsienį leistinų siųsti periodinių leidinių sąrašą su centrinėmis įstaigomis Maskvoje, šis vėliau nebuvo iš esmės keičiamas.

Šios spaudos gavėjų skaičius kasmet šiek tiek padidėdavo, visgi, atsižvelgiant į Amerikos lietuvių bendruomenės dydį, buvo nežymus. 1963 metais JAV buvo 134 Sovietų Lietuvos spaudos prenumeratoriai, o 1986 metais per „Tėviškės“ draugiją sovietinę spaudą užsakė 171 Amerikos lietuvis⁵². Dalis šių buvo *pažangieji*, kurie spaudą gaudavo nemokamai, visgi jų skaičius mažėjo jiems dėl amžiaus mirstant, vis daugiau spaudos per Komitetą užsisakydavo liberaliosios srovės atstovai⁵³. Taigi, netgi retėjant pažangiųjų gretoms, skaitytojų daugėjo. Komitetas dažnai šiuos ryšius, per spaudos užsakymą, stengėsi išnaudoti – užmegzti asmeninius ryšius su išeivija ir bandydamas šiuos ryšius išnaudoti kitų propagandinių priemonių sklaidai, kelionių organizavimui. Komitetas buvo suinteresuotas propagandinio turinio sklaida, o ne pajamomis iš prenumeratoro, ši

⁴⁷ Laikraščių ir žurnalų prenumeratoriai 1964 metams JAV, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 8, l. 48–65.

⁴⁸ 1964 m. birželio 19 d., Komiteto prezidiumo pirmininko L. Kapočiaus laiškas „Sąjunginės spaudos“ viršininkui apie nutraukiamas leidinių siuntimus į užsienį prenumeratoras, LYA, K. 3, ap. 1, b. 8, l. 104.

⁴⁹ Streikus, 2018, p. 224.

⁵⁰ *LTSR laikraščiai ir žurnalai 1974 / Periodicals of the LSSR*, Vilnius, Lietuvos TSR „Sąjunginė spauda“, 1974.

⁵¹ Laikraščių ir žurnalų prenumeratoriai 1964 metams JAV, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 8, l. 48.

⁵² 1986 m. respublikinių laikraščių ir žurnalų, siunčiamų į užsienį, prenumeratorių sąrašas, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 282, l. 26.

⁵³ 1964 m. lapkričio 25 d., T. Černiausko pasirašytos „Pastabos dėl Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto darbo su laiškais“, LYA, K. 3, ap. 1, b. 23, l. 48.

veikla dažnai buvo papildoma priemonė, o ne pirminis tikslas (tiesioginis bendravimas, sovietų naratyvo sklaida ir įtakos didinimas išeivijoje).

Sovietų Lietuvos spaudos išeivijai siuntimo ir užsakymo procesą koordinavo Komitetas, vėliau draugija „Tėviškė“. Priešingai nei „Gimtojo krašto“ atveju respublikinės spaudos redakcijos prenumeratorių laiškus persiųsdavo Komitetui, kuris vėliau užsiėmė susirašinėjimu ir pageidaujamo leidinio užsakymu. Visgi šį procesą gana sudėtinga rekonstruoti, randame tik keletą dokumentų, tiesiogiai nurodančių platinimo mechanizmus. Aiškiausiai šį procesą atskleidžia archyve randamos 1967–1968 metų sąjunginės spaudos platinimo agentūros „Sojuzpečat“ spaudos užsakymo instrukcijos. Procesas susidėjo iš kelių pagrindinių etapų. Pirmiausia išeivijos lietuviai, vėliau ir Sovietų Lietuvoje gyvenę asmenys, norėdami prenumeruoti Sovietų Lietuvos spaudos siuntimą į užsienį, laiškais kreipdavosi į Komitetą. Sovietų Lietuvos spauda per Komitetą dažnai buvo siunčiama nemokamai. Tai darė prenumeratą per organizaciją patrauklesnę nei per knygynus JAV, kur prenumerata kainavo brangiai, reikėjo papildomai mokėti už pristatymą.

Antra, Komitetas, vėliau „Tėviškės“ draugija, rengdavo užsakovų sąrašus ir šiuos duomenis pateikdavo užsakymą įgyvendinančioms organizacijoms, apmokėdavo siuntimo ir prenumeratos išlaidas. Visgi iš išlikusių šaltinių iki galo nėra aišku, kiek tarpinių jungčių būta. Žinoma, kad iš Sovietų Sąjungos spaudą į užsienį eksportavo sovietų spaudos prekybos organizacija „Sojuzpečat“, taip pat „Meždunarodnaja knyga“ (kurių prenumeratos procesas aptariamas kitame skyriuje). Žvelgiant į respublikinį lygmenį, „Tėviškės“ draugijos archyve saugomuose prenumeratorių sąrašuose aiškiai nurodyta, kad pirmieji užsakymai (1963–1966) buvo pateikiami Sovietų Lietuvos spaudos platinimu užsiimančiai organizacijai „Sąjunginė spauda“. Laiškuose, pridedamuose prie prenumeratorių sąrašų, nurodoma šią spaudą užsakyti užsienyje gyvenantiems lietuviams⁵⁴. Pateikiami sąrašai su leidiniais, adresais ir sąmata, nurodoma apmokėjimo sąskaita. Antra vertus, jau 1967 ir 1968 metais prie sąrašo pateikiama sąjunginės organizacijos „Sojuzpečat“ instrukcija, kaip teisingai užsakyti spaudą išeivijai iš sovietinių respublikų⁵⁵. Ši organizacija koordinavo spaudos išsiuntimą iš Sovietų Sąjungos. Prašoma pateikti tikslus adresus ir kitą informaciją, susijusią su Sovietų Lietuvos periodiniais leidiniais, nurodyti siunčiančią organizaciją, metų prenumeratos duomenis pateikti iki nurodytos datos.

Pradėjus vykdyti šias instrukcijas, „Tėviškės“ draugijos archyve saugomi metiniai prenumeratorių sąrašai kiek pakeitė formą. Sąrašuose liko tik asmenvardis ir duomenys apie užsakomus leidinius. Svarbu atsižvelgti ir į faktą, kad Sovietų Lietuvos spaudos platinimas buvo vykdomas per „Sąjunginę spaudą“, taigi ši organizacija turėjo būti tiesiogiai įtraukiama į korespondenciją ir užsakymo procesą, netgi ir siunčiant į užsienį. „Sąjunginė spauda“ rengė Sovietų Lietuvos spaudos katalogus. Taigi tikėtina, kad „Tėviškės“ draugija ir toliau prenumeratos užsakymus teikdavo per „Sąjunginę spaudą“, kuri pasirūpindavo tiek tolesniu užsakymų išsiuntimu į „Sojuzpečat“, tiek užprenumerotos spaudos pateikimu ir išsiuntimu iš Sovietų Lietuvos proceso koordinavimu.

⁵⁴ 1964 m. birželio 19 d., Komiteto prezidiumo pirmininko L. Kapočiaus laiškas „Sąjunginės spaudos“ viršininkui, kad nutraukiamas prenumeruotų leidinių siuntimas į užsienį, LYA, K. 3, ap. 1, b. 8, l. 104.

⁵⁵ Sovietų laikraščių ir žurnalų prenumeratos eksportui registravimo tvarka ir terminai 1968 metams, SSRS ryšių ministerijos užsienio leidinių agentūra „Sojuzpečat“, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 38, l. 11–13.

Sovietų Lietuvos vidinės spaudos platinimo procesas nekito ir vėliau. 1971 metais Komiteto pirmininkas pranešime, apžvelgiančiame 1970–1971 metų veiklą, aptarė spaudos platinimo užsienyje klausimą ir Komiteto išlaidas šiai veiklai. *Nepaprastai išaugo tarybinės spaudos ir literatūros pareikalavimas užsienyje. Tačiau lėšos, tam skiriamos, yra tos pačios, be to, beprasmiška yra spaudos prenumeravimo tvarka (tik per Visasąjunginės organizacijos ir kultūrinių ryšių su tautiečiais komiteto pinigais). Reikia pasiekti, kad tarybinę spaudą tautiečiams užsienyje galėtų užsakyti artimieji ir pažįstami, gyvenantys Lietuvoje.*⁵⁶ Taigi buvo likta prie šių dviejų pagrindinių spaudos prenumeratos šaltinių, pirma, per centrinės organizacijas (greičiausiai knygynus „Meždunarodnaja knyga“ ar „Sojuzpechat“), antra, nemokamai arba už minimalią kainą prenumeruojant per Komitetą, vėliau „Tėviškės“ draugiją. Draugija buvo pagrindinė tiek išeivijai tikslingai skirtos viešosios komunikacijos platintoja, tiek Sovietų Lietuvos vidinės spaudos platintoja išeivijoje.

2. Prenumerata per Sovietų Sąjungos knygynus JAV

Antrasis Sovietų Lietuvos spaudos platinimo ir užsakymo kanalas išeivijoje buvo per sovietinę literatūrą prekiavusius knygynus JAV. Jie buvo tarpinis, sąlyginai saugesnis užsakymo būdas Amerikos lietuviams, kurie nenorėjo turėti tiesioginio kontakto su Sovietų Lietuvos valdžios įstaigomis bijodami pakenkti Lietuvos aneksijos nepripažinimo politikai, kurią vykdė JAV, kita vertus, išlaikydami principinę poziciją neturėti jokio kontakto su okupantais. Dauguma politinių išeivijos organizacijų iki pat nepriklausomybės atkūrimo laikėsi šios pozicijos. Taigi šie knygynai tapo patogiu būdu užsisakyti leidinius ir spaudą iš Sovietų Lietuvos *inkognito*, prisidengiant pašto dėžute ar pažįstamų asmenų vardais.

Pirmoji informacija apie Sovietų Lietuvos pastangas ir aktyvius žingsnius platinti literatūrą lietuvių kalba knygynuose JAV buvo jau 1948 metais, kai LSSR užsienio reikalų ministras Povilas Rotomskis slaptu laišku kreipėsi į „Meždunarodnaja knyga“ dėl lietuviškų knygų siuntimo į JAV per juos galimybės⁵⁷. Šis žingsnis tapo vienu pirmųjų bandymų platinti literatūrą oficialiais kanalais JAV. Iki tol ryšys daugiausia buvo palaikytas per asmeninę korespondenciją. Prašymas argumentuojamas *pažangiųjų* išeivių noru gauti šios literatūros.

Sąlyginis sutikimas eksportuoti Sovietų Lietuvos knygas į JAV buvo duotas 1948 m. kovo 6 d. Platinimo schema buvo tokia: užsakymas vykdomas per „Meždunarodnaja knyga“, kuri tada kreipiasi į partnerį JAV („Four Continent Book“) ir jam pateikia siūlomą katalogą. Partneris atsiųsdavo užsakymą atgal „Meždunarodnaja knyga“, ši jau pagal užsakymą kreipdavosi į respublikines LSSR institucijas ir pateikdavo užsakymą, o jį turėjo apdoroti LSSR knygų prekybos trestas. Suruoštas siuntinys buvo išsiunčiamas į JAV per Maskvą⁵⁸.

⁵⁶ Kai kurios darbo su užsienio lietuviams problemos 1970–1971 metais, LYA, f. 16895, ap. 1, b. 498, l. 223–224.

⁵⁷ 1948 m. vasario 20 d., LTSR užsienio reikalų ministro P. Rotomskio slaptas laiškas „Meždunarodnaja knyga“ dėl Sovietų Lietuvos knygų eksporto į JAV, LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 25, l. 3.

⁵⁸ 1948 m. kovo 6 d., „Meždunarodnaja knyga“ pirmininko J. Kaganovičiaus atsakymas LSSR užsienio reikalų ministrui P. Rotomskiui dėl knygų eksporto į JAV, LCVA, f. R-1019, ap. 4, b. 25, l. 42.

Tiek siunčiamų knygų, tiek spaudos katalogus tvirtindavo cenzūros įstaiga „Glavlit“ ir centrinė organizacija Maskvoje. 1948 metais Rotomskis taip pat su „Glavlitu“ derino eksportuotinos literatūros sąrašo sudarymą, nes šis turėjo būti vizuojamas ir patvirtintas Sovietų Lietuvoje, tada Maskvoje. Siunčiant dėl cenzūros ar kalbos (Maskvos cenzoriai nemokėjo lietuvių kalbos) kai kurios knygos ir spauda buvo grąžinamos arba užstrigdavo Maskvoje⁵⁹. Analogiška situacija buvo ir su periodiniais leidiniais. 1957 metais Rotomskis laiške Lietuvos SSR sveikatos apsaugos ministrui Alfonsui Dirsei dėstė, kaip išeivijoje būtų galima platinti žurnalą „Sveikatos apsauga“: „Reikia išsirūpinti, kad šis žurnalas būtų įtrauktas į leistinių į užsienį periodinių spaudinių sąrašą.“⁶⁰ Tik tada žurnalą buvo galima užsakyti per bet kurį „Meždunarodnaja knyga“ knygyną ir išvežti į užsienį. Situacija nesikeitė ir vėliau, Sovietų Lietuvos spaudos platinimas vykdytas per Maskvą, o užsakomos literatūros ir spaudos sąrašas griežtai kontroliuotas.

Archyvuose nepavyko aptikti tiesioginių šaltinių, bylojančių apie ankstyvąjį spaudos platinimą per knygynus, visgi pavienė vėlesnė korespondencija byloja, kad pagrindiniai proceso dalyviai greičiausiai buvo tie patys, o platinimas suaktyvėjo tik JAV ir Sovietų Sąjungai 1958 metais pasirašius kultūrinių mainų susitarimą. Apie periodinių leidinių platinimą per knygynus JAV buvo svarstoma 1951–1952 metais. LKP CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus fonde rastame dokumento juodraštyje yra rekomendacija „Meždunarodnaja knyga“ įpareigoti platinti LSSR leidžiamus žurnalus, knygas ir laikraščius⁶¹. Tikėtina, kad spauda iki tol dar nebuvo platinama. Apie tai buvo kalbama ir 1958 metais Rotomskio plane, kuriame rekomenduota „Visasąjunginėje organizacijoje „Meždunarodnaja knyga“ iškelti klausimą dėl prekybos lietuvių literatūra, periodiniais leidiniais ir gramofoninėmis plokštelėmis tose šalyse, kuriose gyvena Lietuvos gyventojai (JAV, Kanada, Argentina... etc.)“⁶². Taigi iki pat septinto dešimtmečio nebuvo iki galo sureguliuotas spaudos platinimas šiuo kanalu, kita vertus, apie tokį kanalą buvo svarstoma ir ieškoma būdų jam išnaudoti.

Informacijos apie Sovietų Lietuvos periodinių leidinių užsakymo per oficialius knygynus, platintojus plačiai išeivijos visuomenei galimybę randame tik septintame dešimtmetyje. Nors pirmieji Sovietų Lietuvos kreipimaisi į išeivijos periodinius leidinius su siūlymais prenumeruoti „Tėvynės balsą“ buvo 1957 metais⁶³ ar „Tiesos“ platintų pranešimų matome jau 1958 metais⁶⁴. Kai kurie leidiniai, kurie atrasė, kad norėtų gauti lai-

⁵⁹ LSSR atstovo JAV, Niujorke Zenkevičiaus laiškas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 177, l. 108.

⁶⁰ 1957 m. spalio 24 d., P. Rotomskio laiškas LTSR sveikatos apsaugos ministrui A. Dirsei dėl žurnalo prenumeratos galimybių išeivijoje, LYA, f. 17629, ap. 1, b. 16, l. 49.

⁶¹ 1951–1952 m. dokumento juodraštis. LKP CK sekretorius V. Niunka [nubraukta pieštuku], pranešimas apie numatomas veiklos gaires darbui su išeivija, skirtas LTSR CK KP sekretoriui A. Sniečkui [nubraukta pieštuku]. [Prirašyta ranka, pieštuku daug komentarų ir taisyčių], LYA, f. 16895, ap. 1, b. 498, l. 12–13.

⁶² 1958 m. rugsėjo 11 d., Lietuvos TSR kultūrinių mainų su užsienio šalimis renginių planas [pieštuku parašyta drg. Rotomskiui], LYA, LKP, f. 17629, ap. 1, b. 43, l. 8.

⁶³ 1957 m. lapkričio 28 d., „Tėvynės balso“ „Grįžimo į Tėvynę“ komiteto Lietuvos Iniciatyvinės grupės organo laiškas redaktoriui, LCVA, f. 668, ap. 1, b. 310, l. 9.

⁶⁴ 1958 m. sausio 20 d. P. Daužvardžio laiškas Lietuvos gen. konsului Jonui Budriui Niujorke. Apie „Drauge“ gautą kvietimą keistis periodika su Sovietų Lietuva, LYA, f. 656, ap. 4, b. 20, l. 138.

kraštį „Tiesa“, tuo metu šių ledinių negalėjo užsisakyti. Nors prieš tai siūlyta, atsiliepus juos siūsti į užsienį buvo atsisakoma. Panašu, kad šie kreipimaisi buvo savotiškas patikrinimas, kiek išeivijos laikraščių norėtų tokią literatūrą gauti, visgi kaip greitai spauda imta platinti išeivijoje, neaišku. Po kelerių metų (maždaug 1965)⁶⁵ apie „Tiesos“ užsakymą išeivijoje buvo pradėta kalbėti kur kas plačiau. Taigi iki tol, greičiausiai, sovietinė spauda buvo gaunama vadinamaisiais neoficialiais asmeniniais kanalais, taip pat per Komitetą. Tik JAV pasirašius bendradarbiavimo su sovietais kultūros srityje susitarimą, kuris kasmet atnaujintas veikė iki pat Sovietų Sąjungos griūties, šios veiklos ir sovietinės spaudos, ne tik skirtos išeivijai, platinimas suaktyvėjo. Tikėtina, kad iki tol į sovietinės literatūros platinimą taip pat griežtai žiūrėjo ir JAV pareigūnai. Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto prezidiumo posėdžių protokoluose randame nusiskundimų, kad JAV pasienio kontrolė ar pašto skyriai perklausdavo užsisakiusių sovietinius leidinius, ar jie tikrai šiuos nori gauti: *JAV gyvenančius mūsų tautiečius, gaunančius tarybinę lietuvišką spaudą, pašto tarnautojai (gal atitinkamų įstaigų tarnautojai) tiesiogiai klausia „Jums siunčia TSRS spaudą, laikraštį „Tėvynės balsas“, ar norite šiuos leidinius gauti ir toliau“. Atsakymai būna teigiami, dalis abejingi ir neigiami.*⁶⁶ Taigi propagandinės medžiagos sklaida buvo prižiūrima abiejose pusėse.

Prenumeratos skatinimo kampanija suaktyvėjo 1965 metais, kai išeivijai skirtame propagandiniame leidinyje „Tėvynės balsas“ atsirado skelbimas, kviečiantis užsiprenumeruoti Sovietų Lietuvos vidinei komunikacijai skirtą „Tiesą“⁶⁷ per knygynus JAV. Skelbime pateikiami aštuonių knygynų adresai, kuriais JAV gyvenantys lietuviai gali užsisakyti laikraštį⁶⁸, sąraše pateikti knygynai ir spaudos platinimo centrai, kurie jau platino sovietinę literatūrą. Iš išvardytų įstaigų penkios veikė Niujorko valstijoje ar Niujorko mieste, po vieną Kembridže, Vašingtone ir Čikagoje⁶⁹. Šie knygynai platino sovietinę spaudą JAV ir specializavosi platinti būtent sovietinę literatūrą. Toks knygynų pasirinkimas skatino diskusijas ir nepasitenkinimą, o 1981 metais prie „Four Continent Bookstore“ Niujorke netgi buvo susprogdinta bomba⁷⁰.

Sovietų Lietuva taip pat turėjo artimą tiesioginį kontaktą su keletu knygynų, kurie buvo orientuoti būtent į Sovietų Lietuvos knygų ir spaudos platinimą. Jų veiklą iš dalies koordinavo Sovietų Lietuvos diplomatiniai atstovai, veikę JAV. Šie knygynai buvo laikomi svarbiu propagandos sklaidos kanalu, apie su jų veikla susijusias problemas buvo

⁶⁵ „Tėvynės balsas“, 1965 m. sausis, Nr. 6(797), p. 3.

⁶⁶ 1964 m. rugpjūčio 28 d. Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Prezidiumo posėdžio Nr. 2 protokolai, LYA, K. 3, ap. 1, b. 9, l. 14.

⁶⁷ „Tėvynės balsas“, 1965 m. sausis, Nr. 6(797), p. 3.

⁶⁸ Sovietų Lietuvos spaudą JAV užsakantys knygynai: „Stechert Hafner, Inc, 31 East 10th Street, New York 3, N.Y.; Moore-Cottrell Subscription Agencies Inc., North Cohocton, N.Y.; Four Continent Book Corporation, 156 Fifth Avenue, New York 10, N. Y.; Universal Distributors Co., 52–54 West 13th Street, New York 11, N.Y.; Imported Publications Products, Room 812, I. Union Squer, New York 3, N.Y.; Victor Kamkin, Inc., Bookstore, 2908 14th Street, N. W. Washington 9, D.C.; Cross Word Books and Periodicals, 333 South Wacker Drive, Chicago 6, ILL; Schoenhof's Slavic Books, Inc., 1280 Massachusetts Avenue, Cambridge 38, Mass.“, in: „Tėvynės balsas“, 1965 m. sausis, Nr. 6(797), p. 3.

⁶⁹ „Tėvynės balsas“, 1965 m. sausis, Nr. 6(797), p. 3.

⁷⁰ „Bomb damages 21St St. Bookstore“, *The New York Times*, September 7, 1981, Section B, Page 2.

pranešama LKP CK pirmajam sekretoriui. Apie vieno tokio knygyno bankrutavimą 1968 metais LSSR siųstas atstovas JAV (per SSRS ambasadą) Vytautas Zenkevičius rašė Sniečkui. Laiške aptariami du knygynai ir vieno jų bankrotas⁷¹. Zenkevičius kaip LSSR atstovas su prekybos patarėju ir „Meždunarodnaja knyga“ atstovu važiavo į Čikagą ir knygyną likvidavo, o „[R]usiškas knygas atidavė „Viktor Kamkin“ firmai Vašingtone. Neturėdamas kur dėti lietuviškų, sudarė akcinę bendrovę su Juozu Kreivėnu, kuris kaip „V. Kamkin“ agentas prisiėmė likutį platinti Čikagoje“⁷². Knygynų veikla buvo svarbi tiek siekiant skatinti *pažangiųjų* išeivių veiklą, tiek platinti Sovietų Lietuvos naratyvą tarp Amerikos lietuvių. Tame pačiame laiške Sniečkaus buvo prašoma prižiūrėti, kad knygynai būtų laiku aprūpinami medžiaga iš Sovietų Lietuvos ir ši nevėluotų⁷³. Taigi pačiu aukščiausiu lygiu buvo stengiamasi išlaikyti šį propagandos sklaidos kanalą tarp Amerikos lietuvių. Per šiuos tikslingai Amerikos lietuviams priklausiusius knygynus taip pat buvo platinama spauda. Visgi panašu, kad šie knygynai ilgai neišsilaikė, nes apie jų veiklą vėliau korespondencijoje jau nebeužsimenama, visas dėmesys skiriamas didesniųjų Sovietų Sąjungos literatūra prekiausių knygynų išnaudojimui, Sovietų Lietuvos literatūros ir spaudos platinimui.

Šių knygynų klientai sudarė nedidelę dalį Sovietų Lietuvos propagandinės ir vidiinei komunikacijai skirtos spaudos skaitytojų. 1966 metais *Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto* į užsienį siunčiamų laikraščių ir žurnalų prenumeratorių sąrašuose pateikiama papildomos informacijos apie prenumeratorių skaičių pasiskirstymą tarp „Meždunarodnaja knyga“ ir Komiteto⁷⁴. 1966 metais Komitetas į JAV siuntė 48 laikraščius ir 236 žurnalus, o savarankiškai per „Meždunarodnaja knyga“ buvo siunčiami 84 laikraščiai ir 169 žurnalai⁷⁵. Iš viso per šį laikotarpį Komitetas į užsienį siuntė 267 laikraščius ir 781 žurnalą. JAV buvo gausiausia kryptis. Situacija, panašu, nekito ir toliau, mažėjant kitų kraštų lietuvių bendruomenėms, Sovietų Sąjungai susitelkus į JAV, kaip pagrindinį propagandos taikinį, analogiškos tendencijos buvo matomos ir Sovietų Lietuvoje, JAV lietuviams buvo skiriama vis daugiau propagandos aparato dėmesio.

„Meždunarodnaja knyga“ knygynai buvo patrauklūs kaip vienas iš būdų užsisakyti Sovietų Lietuvos spaudą ir išlaikyti principingą poziciją, neturėti jokio kontakto su oficialiomis sovietų įstaigomis, buvo naudojamas tiek diplomatų, tiek VLIK'o Informacinės tarnybos, kitų organizacijų. Per JAV veikusius knygynus spaudą užsakydavo organizacijos, kurios nenorėjo būti identifikuojamos kaip sovietinės spaudos užsakovai. Pavyzdžiui, VLIK'as užsisakydavo sovietinę spaudą „Four Continent Book Corporation NY“ Niujorke⁷⁶. Šie knygynai buvo patrauklus spaudos ir kitos literatūros užsakymo būdas vengiantiems tiesioginio ryšio su Sovietų Lietuva iki pat nepriklausomybės atkūrimo. Visgi „Tėviškės“ draugijos veikla ir propagandos sklaida, tikslingos propagandinės

⁷¹ 1968 m. balandžio 6 d., V. Zenkevičiaus laiškas A. Sniečkui iš Vašingtono, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 177, l. 173.

⁷² Ibid.

⁷³ 1968 m. gegužės 2 d., V. Zenkevičiaus laiškas A. Sniečkui iš Vašingtono, LYA, f. 16895, ap. 2, b. 177, l. 174.

⁷⁴ 1966 m., žinios apie į užsienį siunčiamus respublikinius laikraščius ir žurnalus, LYA, K-3, ap. 1, b. 26, l. 30.

⁷⁵ Ibid., p. 34.

⁷⁶ LCVA, f. 677, ap.1, b. 385, l. 50.

spaudos „Gimtojo krašto“ rengimas ir platinimas buvo daug paveikesnė priemonė nei knygynai, kurie liko gana nišiniu būdu užsisakyti Sovietų Lietuvos spaudą.

3. Leidinių ir laidų auditorija

Sovietų Lietuvos komunikacijos ir propagandos aparatas tikslingai taikėsi į lietuvių išeiviją ir keletą pagrindinių šios srovių / grupių. Išeivijai buvo skirtas atskiras laikraštis „Tėvynės balsas“ (1947–1953 m., 1957–1967 m.), vėliau „Gimtas kraštas“ (1967–1991 m.), transliuotos radijo laidos užsienio lietuviams, taip pat išeivijoje buvo tikslingai platinta kita sovietinė propagandinė spauda ir literatūra. Pasitelkus Komitetą ir JAV veikusius knygynus, visais įmanomais būdais buvo stengiamasi pasiekti išeivijos auditoriją. Išeivijos auditorija nebuvo vienalytė, ją sudarė keletas pagrindinių grupių, kurias dera aptarti.

Sovietų Lietuvos radijo programų užsieniui klausytojų ratą gana sudėtinga nustatyti, jame susimaišę radijo mėgėjai ir lietuvių kilmės asmenys, pavieniai užsienio klausytojai, ribos tarp šių grupių gana neryškios ir Sovietų Lietuvos šaltiniuose neišskiriamos. Rūta Kupetytė taip pat iškėlė šią problemą, ją sprendė tyrimą sutelkdama į radijo pėdsakų išeivijos spaudoje analizę. Visgi iš pavienių skelbimų apie LUL spaudoje galima teigti, kad klausytojų skaičius buvo gana mažas. O ir Lietuvos archyvuose išlikę vos keletas šaltinių, kuriuose užsimenama apie klausytojų atgalinį ryšį ir laiškus LUL radijo laidos redakcijai. 1969 metų iš užsienio gautų laiškų apžvalgoje teigiama, kad per metus iš viso pasaulio buvo gauta 1220 laiškų apie radijo laidą, iš šių 389 laiškai iš JAV⁷⁷. Kaip nurodoma šių laiškų analizėje, didžioji dalis buvo radijo mėgėjų siunčiamos „radijo kortelės“, antroji grupė buvo lietuviškų šaknų turinčių asmenų laiškai ir pasiteiravimai apie Sovietų Lietuvą, kurie šioje analizėje ir pristatomi kaip Sovietų Lietuvos propagandos pasiekimas. Išeivijoje daugiau apie šias radijo laidas buvo žinoma iš išeivijos nekomunistinės spaudos, kurioje buvo pateikiama informacija ir kritinės radijo laidos analizės, rengtos VLIK'o Informacijos tarnybos.

Aktyviau buvo dirbama su sovietinės spaudos platinimu išeivijai ir jos skaitytojais. Daugiausia sovietinės spaudos skaitytojai buvo prijauniantys socializmui ar komunizmui, į JAV atvykę dar iki Antrojo pasaulinio karo – sovietų vadinti *pažangiaisiais*. Šią priklausomybę ankstyvajai emigrantų bangai taip pat akcentavo patys sovietai⁷⁸. Antra, sovietų spaudos skaitytojais tapo ir antikomunistiškai nusiteikę senesnieji, iki Antrojo pasaulinio karo atvykę, emigrantai (*grinoriai*), ir naujai atvykusieji karo pabėgėliai – *dipukai*. Jie dėl vienokių ar kitokių priežasčių rinkosi susipažinti su pirminiais šaltiniais, rašančiais apie Sovietų Lietuvą. Dauguma pavienių skaitytojų buvo liberalios politikos šalininkai, laikęsi „veidu į Lietuvą“ principo ir besistengiantys pažinti okupuotą karštą ir jo pokyčius tiesiogiai. Šalia jų buvo analitikai, išeiviai, kurie spaudą skaitė, analizavo ir teikė informaciją išeivijos žiniasklaidai. Didelė dalis išeivijos bendruomenės visiškai

⁷⁷ 1969 m. laiškų, gautų iš užsienio, apžvalga, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 53, l. 1–5.

⁷⁸ 1964 m. lapkričio 25 d., T. Černiausko parengta analizė ir rekomendacijos „Pastabos dėl kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto darbo su laiškais“, LYA, K. 3, ap. 1, b. 23, l. 40.

atmetė sovietinius informacijos kanalus ir rėmėsi tik išeivijos žiniasklaidos informacija apie Sovietų Lietuvą. Už juos medžiagą analizavo ir skaitė jau išeivijos žiniasklaidos priemonės ir politinių organizacijų atstovai (kartais pašaipiai vadinami „sovietologais“), kurie sudarė atskirą sovietinės viešosios komunikacijos skaitytojų ir analitikų grupę⁷⁹.

Sovietiniai leidiniai išeivijos nekomunistinius leidinius domino pirmiausia kaip bet kokių žinių iš okupuotos Lietuvos šaltinis. Dauguma Amerikos lietuvių laikraščių turėjo skiltį, skirtą informacijai iš okupuotos Lietuvos pateikti. Visgi to neužteko, nes informacijos poreikis buvo didelis, o išeivijos spauda ne visada jį patenkindavo. JAV lietuvių spaudoje randamos žinios iš Lietuvos buvo perėjusios „sovietologų“ filtrą, išanalizuotos ir pateikiamos tik atrinkus ir interpretavus faktus. Pirmaisiais metais, kai buvo akivaizdžiai vengiama bet kokio tiesioginio kontakto su Sovietų Lietuva, norint nepakenkti Lietuvos okupacijos nepripažinimo politikai, kurią vykdė JAV valdžia, toks žinių formatas tenkino išeivijoje atsідūrusius lietuvius. Taip pat viltasi, kad nepriklausomybę pavyks atgauti greitai, bet taip neįvykus metams bėgant atsirado poreikis pasiekti pirminį šaltinį, o ne tik interpretacijas, parengtas lietuvių analitikų.

Septintajame dešimtmetyje išeivijoje sustiprėjo ir liberalusis judėjimas, jį plačiau aprašė Daiva Dapkutė⁸⁰. Buvo siekiama pažinti okupuotą Lietuvą ne iš antikomunistinės perspektyvos ir kritikos pozicijų, o tiesiogiai, žinias vertinti paliekant skaitytojams. Vadovavimasis „veidu į Lietuvą“ principu skatino sovietinės spaudos skaitytojų rato plėtimąsi, kita vertus, eskalavo ir komunikacinio lauko konfliktą. Konservatyvesnių pažiūrų diasporos žiniasklaida liko prie nusistovėjusio žinių pateikimo ir perkodavimo formato – gautas žinias, prieš pateikdama savo skaitytojams, analizuodavo, atmesdama bet kokias bendradarbiavimo su Sovietų Lietuvos komunikacija galimybes. Takoskyra tarp šių dviejų pozicijų mažėjo, abiem grupėms prisitaikant prie užsitęsios okupacijos, visgi išliko iki pat nepriklausomybės atkūrimo.

Išskirtinę sovietų spaudos skaitytojų grupę sudarė minėtieji *pažangieji* Amerikos lietuviai⁸¹. Jie palaikė artimą ryšį su Sovietų Lietuva ir šiai atstovavo išeivijoje, leido prokomunistinius leidinius, tokius kaip „Laisvė“ ar „Vilnis“. *Pažangieji* taip pat buvo vienas iš pagrindinių Sovietų Lietuvos propagandos aparato taikinių, jiems tikslingai buvo teikiama propagandinė medžiaga, informacija, skatinamas bendradarbiavimas su jais. Nemokamai per Komitetą buvo siunčiama propagandinė spauda ir vidinė Sovietų Lietuvos periodika.

Sovietų viešosios komunikacijos srautas, orientuotas į *pažangiuosius* išeivius, buvo koordinuojamas keliomis pagrindinėmis kryptimis. Pirmiausia asmeninių ryšių palaikymas su šia grupe ir per šiuos ryšius platinama sovietinė spauda bei kita literatūra ir propagandinė medžiaga, viliantis, kad „pažangieji“ bus propagandos vartai, leisiantys pasiekti kuo daugiau Amerikos lietuvių išeivijos. Apie tai byloja LKP CK pirmojo sekretoriaus Antano Sniečkaus korespondencija su pagrindiniais Amerikos lietuvių *pažangiųjų* judė-

⁷⁹ Sovietų Lietuvos spaudą iš karto po karo ėmė analizuoti Lietuvos diplomatinė tarnyba. Stasys A. Bačkis organizavo sovietų spaudos analizę ir spaudos gavimą. Ėmužienė, 2024, p. 37–42.

⁸⁰ D. Dapkutė, 2016 p. 92–96; D. Dapkutė ir D. Kuizininė, 2010.

⁸¹ 1961 m. „Tėvynės balso“ anketos platintos išeivijoje, LCVA, R-420, ap. 1, b. 16, l. 61.

jimo dalyviais ir spaudos redaktoriais⁸². Antra, *pažangieji* išeiviai buvo pagrindiniai propagandinio turinio gavėjai. Per organizaciją, skirtą ryšiams su išeivija, juos pasiekdavo sovietinė spauda ir kita literatūra, muzikos įrašai, suvenyrai, dažniausiai platinti per šią organizaciją nemokamai. Trečia, Sovietų Lietuva, siekdama pasinaudoti *pažangiaisiais* ir per juos paveikti visą lietuvių išeiviją, aktyviai rėmė *pažangiųjų* spaudą, prisiminimų ir įvairių knygų leidybą tiek Sovietų Lietuvoje, tiek JAV. Daugiausia duomenų randame apie medžiagos siuntimą, nemokamos literatūros ir spaudos pristatymą. Taip pat 1964 metų rekomendacijose buvo svarstoma galimybė Komitetui perduoti ir finansinę paramą *pažangiesiems*⁸³. Visgi ar finansinė parama buvo perduodama, neaišku, šis klausimas vėliau nebuvo keliamas, atskaitose minimos kitos netiesioginės atsidėkojimo / skatinimo formos (informacijos, literatūros, plokštelių, suvenyrų ir kitos nemokamos medžiagos siuntimas, taip pat nemokamų kelionių organizavimas etc.).

Ryškiausiai Sovietų Lietuvos įtaka buvo reiškiamą siunčiant medžiagą *pažangiųjų* spaudai, siunčiant Sovietų Lietuvos personalą, kuris padėjo koordinuoti *pažangiųjų* veiklą JAV. Pradedant nuo Sovietų Lietuvos atstovų SSRS ambasadoje propagandinės veiklos, baigiant Sovietų Lietuvos žurnalistų darbu su *pažangiųjų* spauda. Iš esmės devintojo dešimtmečio antroje pusėje matoma, kad *pažangiųjų* leidinių leidybą perėmė sovietų organizacijos. Išlikę laišakai (nepasirašyti, kai kurie nedatuoti) į Sovietų Lietuvą asmens, dirbusio su propaganda JAV ir „Laisvės“ laikraščiu. 1985 m. lapkričio 23 d. šis asmuo prašė paruošti paskutinį numerį Sovietų Lietuvoje ir jį atsiųsti diplomatinio pašto į JAV jam asmeniškai, kad leidinys būtų uždarytas gražiai, nes vietiniai „pažangieji“ to jau nesugebės⁸⁴. Numeris buvo išleistas, visgi laikraštis dar buvo spausdinamas, iki 1988 metų išėjo kiek daugiau nei 30 numerių, su šiuo laišku korespondencija nutrūksta, visgi panašu, kad prie tolesnio leidimo prisidėjo „Tėviškės“ draugija, kuri aktyviai skatino jo spausdinimą, teikė klišes, išstisus straipsnius, jau vadinamuosius „sulaužytus“ tekstus ir paruoštas leidinio dalis⁸⁵. O devintame dešimtmetyje grupei visiškai nusilpus „Tėviškės“ rūpinosi laikraščio uždarymu. Kiek *pažangiųjų* spaudoje išeivijoje buvo likę originalios medžiagos iš išeivijos redakcijos ir kiek Sovietų Lietuvos propagandos, sunku nustatyti, visgi panašu, kad pastarosios būta kasmet vis daugiau, o ši grupė Sovietų Lietuvos išnaudota kaip dar vienas propagandos sklaidos kanalas. *Pažangiųjų* komunikaciniame lauke matomas ryškiausias sovietų viešųjų ir neviešųjų informacinių šaltinių poveikis.

Pažangieji buvo pagrindiniai sovietų propagandos gavėjai ir įrankis ją skleisti išeivijoje, šios grupės didinimas ir plėtimas buvo Sovietų Lietuvos tikslas. *Pažangiųjų* egzistavimas ir informacinis poveikis jai buvo išnaudojamas ir plėtojamas nuolat. Tačiau

⁸² LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus susirašinėjimo su JAV lietuvių komunistų veikėjais JAV lietuvių organizacijų veiklos, asmeniniai, kt. klausimais dokumentai, 1956-07-28–1972-10-29, LYA, f. 16895, ap. 1, b. 37.

⁸³ 1964 m. lapkričio 25 d., T. Černiausko parengta analizė ir rekomendacijos „Pastabos dėl kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto darbo su laiškais“, LYA, K. 3, ap. 1, b. 23, l. 48.

⁸⁴ 1985 m. lapkričio 23 d. laiškas generolui [I. Ė. – taip buvo kreipiamasi į „Tėviškės“ draugijos pirmininką P. Petronį], nepasirašytas, LYA, f. K-3, ap. 2, b. 368, l. 19.

⁸⁵ „Tėviškės“ draugijos prezidiumo pirmininko V. Sakalausko laiškas Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui, 1986 m. gruodžio 19 d., LYA, f. K-3, ap. 1, b. 265, l. 81.

jau aštuntame–devintame dešimtmečiuose suvokta⁸⁶, kad ši propagandinio darbo kryptis neturi tokios įtakos Amerikos lietuviams, kaip buvo manyta anksčiau ir teigiama ataskaitose. O patys *pažangieji* sparčiai seno, retėjo jų gretos, nepavyko pritraukti jaunosios kartos, didžiosios Sovietų Lietuvos propagandinio aparato pajėgos buvo sutelktos į liberaliosios, jaunosios (antrosios ir trečiosios) kartos išeiviją.

Išvados

Sovietų Lietuvos propagandos priemonės buvo kuriamos ir platinamos per Sovietų Lietuvos organizaciją, skirtą darbui su išeivija (nuo 1955 metų Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, nuo 1963 metų – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, nuo 1976 m. – Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“). Plečiant komunikacijos priemones ir veiklos sferas, organizacija buvo vis perkuriama, visgi pagrindas liko tas pats. Buvo siekiama užmegzti ryšius ir plinti sovietų naratyvą išeivijoje. Per šią organizaciją viešoji komunikacija buvo vykdoma dviem kryptimis: pirma, platinama ir kuriama tikslinga propagandinė medžiaga išeivijai („Tėvynės balsas“, vėliau „Gimtas kraštas“, radijo laidos užsienio lietuviams LUL), šis kanalas buvo naudojamas aktyviausiai; antra, platinama Sovietų Lietuvos vidinei rinkai skirta spauda. Toks veiklos diversifikavimas leido pasiekti platesnę auditoriją ir užmegzti ryšius su platesniu Amerikos lietuvių ratu, o to ir buvo siekiama.

Ryškus lūžis įvyko septintojo dešimtmečio viduryje – per organizaciją išeivijai, greitai kuriamos propagandos sklaidos, pradėta tikslingai platinti Sovietų Lietuvos respublikinė spauda. Ši spauda buvo įdomi antikomunistiškai nusiteikusiai išeivijos srovei. Sovietų Lietuvos spauda išplėtė propagandos sklaidos kanalus išeivijoje ir pasiekė kritiškąją išeivijos dalį. Šios spaudos užsakymas vyko tiesiogiai per Komitetą, vėliau „Tėviškės“ draugiją, kuri surinkdavo prenumeratą iš išeivių susirašinėdama su jais. Organizacija užsakymo sąrašus pateikdavo „Sąjunginei spaudai“, kuri pasirūpindavo tolesniu leidinių platinimu ir kontaktavo su centrine spaudos platinimo agentūra Maskvoje „Sojuzpechat“ ir „Meždunarodnaja knyga“, per kurias spauda buvo išsiunčiama į užsienį.

Antrasis Sovietų Lietuvos propagandinės medžiagos sklaidos išeivijoje JAV kanalas buvo Sovietų Sąjungos knygynai. Amerikos lietuviai, kurie nenorėjo palaikyti jokio tiesioginio ryšio su Sovietų Lietuva, rinkosi šį būdą. Knygynuose JAV buvo užsakoma spauda, o šie jau kontaktuodavo su Sovietų Sąjungos įstaigomis, kaip antai „Meždunarodnaja knyga“ Maskvoje. Knygynas vėliau, gavęs pageidaujamą literatūrą ir spaudą, pateikdavo jas užsakovams JAV. Šis būdas buvo brangesnis, dažniau naudotas užsakant knygas, kita vertus, padėdavo išlaikyti neutralumo poziciją, taigi mėgtas Amerikos lietuvių organizacijų ir analitikų. Pasiūla buvo gana ribota ir iš esmės nekito visą tiriamąjį laikotarpį.

Pagrindinį Sovietų Lietuvos propagandos taikinį – auditoriją, galime skirti į dvi grupes: antikomunistiškai nusiteikusi išeivijos grupė (dipukai ir grinatoriai) ir prokomunistai *pažangieji*. Sovietų Lietuvos propagandos aparatas iki pat aštunto–devinto dešimtmečio

⁸⁶ 1980 m. lapkričio 12 d., LKP CK pranešimas „Šių dienų lietuviškosios išeivijos charakteristika“. „Tėviškės“ draugijos prezidento pirmininkas P. Petronis, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 155, l. 83–84.

daugiausia taikėsi į pažangiuosius išeivius, kuriuos matė ne tik kaip gavėjus, bet ir kaip potencialų propagandos sklaidos kanalą išeivijoje. Buvo investuojama ne tik į jų informavimą viešais komunikacijos kanalais, bet ir į paslėptos propagandos tiekimą ir propagandos sklaidą per jų informacinius kanalus išeivijoje. Per juos buvo bandoma paveikti likusius Amerikos lietuvius. Antroji kryptis buvo antikomunistiškai nusiteikusi išeivijos dalis, daugiausia dipukai, kurie dažnai vengė tiesioginio kontakto su Sovietų Lietuvos įstaigomis, taigi spaudą užsisakydavo per JAV veikusius Sovietų Sąjungos knygynus. Tik okupacijai užsitęsus, pavieniai liberalesnių pažiūrų jaunosios kartos atstovai užsisakydavo spaudą per Sovietų Lietuvos institucijas.

Bibliografija

- Bagušauskas J. R., 2001 – Juozapas Romualdas Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2001, t. 2(10), p. 62–91.
- Burinskaitė K., 2008 – Kristina Burinskaitė, „KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2008, t. 1(23), p. 89–95.
- Burinskaitė K., 2009 – Kristina Burinskaitė, „KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame – devintajame dešimtmėčiuose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2009, t. 1(25), p. 62–76.
- Burinskaitė K., 2010 – Kristina Burinskaitė, „Spaudos vaidmuo KGB planuose prieš lietuvių išeiviją 7–9 dešimtmečiuose“, in: *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2010, t. 9, p. 114–121.
- Dapkutė D., 2016 – Daiva Dapkutė, „Propagandinis karas išeivijos spaudoje sovietmečiu“, in: *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2016, Nr. 2(22), p. 87–98.
- Dapkutė D., Kuizininė D., 2010 – Daiva Dapkutė, Dalia Kuizininė, *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005*, Vilnius: Versus Aureus, 2010.
- David-Fox, M., 2002 – Michael David-Fox, „From Illusory ‘Society’ to Intellectual ‘Public’: VOKS, International Travel and Party: Intelligentsia Relations in the Interwar Period“, in: *Contemporary European History*, 2002, Vol. 11, No. 1, p. 7–32. <<https://doi.org/10.1017/S0960777302001029>>.
- Ėmužienė I., 2024 – Ina Ėmužienė, „Kas naujo pavergtose tėvynėje?“, in: *LDT ir VLIK veikla informaciniame kare*, *Naujasis židinys-Aidai*, 2024, 8, p. 37–42.
- Ėmužienė I., 2024b – Ina Ėmužienė, „Sovietų Lietuvos viešosios komunikacijos pėdsakai lietuvių diasporoje Jungtinėse Amerikos Valstijose: dalyviai ir atgarsiai“, *Istorija*, 2024, 4(135), p. 87–120. <<https://doi.org/10.15823/istorija.2024.136.4>>.
- F. F., 1954 – F. F., „Soviet Cultural Collaboration: The Role of the Friendship Societies in the Satellite States“, in: *The World Today* 1954, Vol. 10, No. 5, p. 197–209.
- Hermann A. 2017 – Arthur Hermann, „Vokietijos lietuvių ryšiai su „Tėviškės“ draugija 1968–1990 m.“, in: *Kultūros barai*, 2017, Nr. 4, p. 85–95.
- Juodis D., 2016 – Darius Juodis, *Šiapus ir anapus kordono: sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
- Kupetytė R., 2024 – Rūta Kupetytė, *Propagandinio Lietuvos SSR radijo diskurso išeivijai dekodavimas JAV lietuvių spaudoje*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2024.
- Magnusdottir R., 2018 – Rosa Magnusdottir, *Enemy Number One. The United States of America in Soviet Ideology and Propaganda, 1945–1959*, Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Petrauskaitė D., 2017 – Danutė Petrauskaitė, „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo sovietmečiu plėtojant kultūrinius ryšius su išeivija“, in: *Res humanitariae*, 2017, t. 22, p. 268–288.
- Streikus A., 2007 – Arūnas Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 20, p. 42–63.
- Streikus A., 2018 – Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018.